

NOGAY TÜRKÇESİNDE İSİM ÇEKİM (HÂL) EKLERİ

ARŞ. GÖR. NESRİN GÜLLÜDAĞ

Kafkasya sınırları içerisinde, bugüne kadar mevcudiyetlerini muhafaza eden Türk boy ve kavimlerinden birisi de Nogaylardır¹. Nogayların sınırı, kuzey doğuda Kalmuks, güneyde Çeçenler ve batıda Hazar Denizi'ne kadar uzanır. Nogayların çoğunluğu, Kuma ve Terek ırmakları arasında Nogay bozkırlarında, Çeçen, İnguş ve Karaçay Özerk bölgelerinde², İdil Nehri, Aral Gölü ve Sir Derya ırmağına kadar olan geniş sahada³, Stavrapol vilâyetinde, Dağıstan Muhtar ülkesinde, toplu olarak Astrahan ülkesinde, Krasnador ilçesinde⁴, Hazar bozkırlarında, Romanya'da, Bulgaristan'da Kırım ve kuzeyinde, Batı Türkistan'da, Litvanya'da, Dobruca'da, İdil-Ural havzasında ve Türkiye'de yaşamaktadırlar.⁵

Nogay Türkçesi; Kuzey-Batı Kıpçak grubunda, fonetik yönden taw grubu, Türk dilleri arasında yer alır. Ak Nogay, Kara Nogay olmak üzere iki ağzı mevcuttur.⁶ Çağataya göre; yazı dilleri daha önce Genel Türkçe, şimdi ise halk dili Kazan, Kırım lehçesine ve Karakalpaklara çok yakındır.⁷

İsim çekim ekleri, cümle içinde isimleri başka kelimelerle olan ilişkilerine göre çeşitli hâllere sokan eklerdir. Nogay Türkçesindeki isim çekim ekleri şunlardır:⁸

Yalın hâl (nominative)

İsimlerin herhangi bir çekim eki almadan kullanılmasıdır. Yani eksizdir. Yalın hal genellikle cümlenin öznesidir.

akıl "akıl"

teren "derin "

keşe "gece"

1 Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, Ankara 1988, s.45

2 Shirin Akiner, *İslamic Peoples Of The Soviet Union*, London 1985, s. 159, s. 160

3 *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1986, C. III, s. 172

4 Saadet Çağatay, "Nogaylar ve Dilleri," *Türk Lehçeleri ve Örnekleri*, Ankara 1992, s. 103

5 Nedim İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri," *Türkiyat Mecmuası*, C. XX İstanbul 1997, s. 276

6 Hasan Eren, "Nogay Türkçesi veya Nogayca," *Türk Ansiklopedisi*, C. XXII, s. 311

7 Saadet Çağatay, *a.g.e.*, s. 103

8 Örnekler için, *Tuuvgan Yerim*, 1989, 1990 Mahaçkale adlı eserlerinden faydalanmıştır.

köp " çok " koraz " horoz " sokır " kör "
 kutık " kutu " küzetşi " bekçi " küpelek " kelebek "

İlgi hali (genitive)

Eklendiği isim ile başka bir isim arasında ilgi bağı kurar. Genellikle belirtili isim tamlaması yapar.⁹ İlgi hâli kimin, neyin, nerenin sorularından birine cevap verir. Bu hâl, genellikle ekli olarak kullanılırken, eksiz şekillerine de rastlanır.

Ünlü harfle ve sedalı sessizlerle biten köklerden sonra : -dñl/-diñ.

anadıñ "ananm" dunıyadıñ "dünyanın"
 kıskayaklıdıñ "kadının" terezediñ "pencerenin"
 üydiñ "evin"

Nazal geniz sesleriyle (-m, -n, ñ) biten köklerden sonra: -niñ/-niñ

divanıñ "divanın" edemniñ "insanın"
 kimniñ "kimin" künniñ "günün"
 oylarımnıñ "düşüncelerimin"

Sedasız sessizlerden (h, k, p, s, ş, t) sonra biten köklerden sonra: -tıñ/-tiñ

istiñ "işin" tabiattıñ "tabiatın"
 karttıñ "yaşlının", komitettiñ "komitenin"
 yastıñ "gencin"

1. ve 2. tekil şahıs iyelik ekinde sonra -niñ/-niñ

dosımnıñ "dostumun" kızınıñ "kızının"
 kulağınnıñ "kulağının" saçlarımnıñ "saçlarımın"
 terezemniñ "penceremin"

1. ve 2. çoğul şahıs iyelik eklerinden sonra -dıñ/-diñ

⁹ Geniş bilgi için Abdülkadir Karahan, *Türk Dilinde İzafet*, TDAY Belleten 1958, s. 279-313

atañızdıñ	"atanızın"	avılıımızdıñ	"köyümüzün"
babalarımızdıñ	"babalarımızın"	halkımızdıñ	"halkımızın"
magnitofonıñızdıñ	"mikrofonunuzun"		

3. tekil ve çoğul şahıs iyelik eklerinden sonra -nñ/-niñ

ayaklarıñ	"ayaklarının"	inileriñ	"kardeşlerinin"
köñiliniñ	"gönülünün"	köziniñ	"gözünün"
közleriñ	"gözlerinin"		

Yükleme hâli (accuzative)

Bu ekle isim soylu sözcükler belirtme durumuna girer. Cümle içerisinde o ismi cümlenin nesnesi yapıp belirtili nesneyi oluşturur. İlgi hâli kimin, neyin, nerenin sorularından birine cevap verir.

Ünlü harfle ve sedalı sessizlerle biten köklerden sonra : -dı/-di

yıldızdı	"yıldızı"	baktıdı	"talihi"
tildi	"dili"	buzdı	"buzu"
yırlardı	"türküleri"		

Nazal geniz sesleriyle (-m,-n,-ñ) biten köklerden sonra : -dı/-di

undı	"unu"	zamandı	"zamanı"
mıñdı	"bini"	yanıñdı	"canını"
magnitofondı	"mikrofonu"		

Sedasız sessizlerle biten köklerden sonra : -tı/-ti

emşekti	"memeyi"	meyitti	"ölüyü"
bereketti	"bireketi"	attı	"atı"
dost	"dostu"		

1. ve 2. çoğul şahıs iyelik ekinden sonra: -dı/-di

anañızdı	"ananızı"	asıñızdı	"aşınızı"
malımızdı	"malımızı"	halkımızdı	"halkımızı"
avıllarımızdı	"köylerimizi"		

3. tekil ve çoğul şahıs iyelik ekinden sonra: *ñ*

mıyığın	"bıyığını"	basın	"başını"
kuyrığın	"kuyruğunu"	toyların	"düğünlerini"
yigitliğin	"yiğitliğini"		

Yönelme hâli (dative)

Eşyanın iş, hâl ve hareketin yönünü, öznenin nesneyle olan ilişkisini, zaman, miktar, sebep ve nispeti bildirir.¹⁰ Yönelme hâlindeki isimler tümleş, zarf ve yüklem görevinde bulunurlar. Türk lehçelerinde görülen çeşitli yönelme hâli ekleri *-ga* unsurunun varyantlarından ibaretken günümüz Yakut Türkçesinde yirmi varyantı vardır.¹¹

Ünlü harfle ve sedalı sessizlerle biten köklerden sonra: -gal-ge

eskerge	"askere"	kitaplarge	"kitaplara"
üyge	"eve"	yerge	"yere"

Nazal geniz sesleriyle (-m,-n,-ñ) biten köklerden sonra: -gal-ge

insanga	"insana"	yardamga	"yardıma"
edemge	"insana"		

Sedasız sessizlerle biten köklerden sonra: -kal-ke

divanga	"divana"	terekke	"ağaca"
tögerekke	"etrafına"	sogıska	"savaşa"
otlakka	"otlağa"	doska	"dosta"

1. ve 2. tekil şahıs ekinden sonra: -al-e

közlerime	"gözlerime"	ésime	"hatırıma"
namısıña	"namusuna"	kulagiña	"kulağına"
kasıña	"önüne"		

1.ve 2. çoğul ekinden sonra : -gal-ge

oylarımızga	"düşüncelerimize"	uvılınıızga	"oğlunuza"
-------------	-------------------	-------------	------------

10 Ekin etimolojisi için, İ. Petro Kuznetsov, "Türkiye Türkçesinin Morfo-Etimolojisine Dair," *TDAY Belleten*, 1995 s. 196

11 Ferhat Zeynalov, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, İstanbul 1993 s. 85

tilimizge	"dilimize"	ésimizge	"hatırımıza"
-----------	------------	----------	--------------

3. tekil ve çoğul şahıs iyelik ekinden sonra: -nal-ne

konaklarına	"misafirlerine"	avızlarına	"ağzlarına"
-------------	-----------------	------------	-------------

inilerine	"kardeşlerine"	tizlerine	"dizlerine "
-----------	----------------	-----------	--------------

ereketlerine	"hareketlerine"		
--------------	-----------------	--	--

Bulunma hâli (locative)

İş, hâl ve hareket ile eşyanın yerini ve zamanı bildirir. Bulunma hâlindeki kelimeler cümlede genellikle yüklem, zaman zaman da zarf ve tümleç olurlar.

Ünlü harfle ve sedalı sessizlerle biten köklerden sonra : -dal-de

dunyada	"dünyada"	tilde	"dilde"
---------	-----------	-------	---------

elde	"ülkede"	kıskayaklıda	"kadında"
------	----------	--------------	-----------

Nazal geniz sesleriyle (-m, -n, -ñ) biten köklerden sonra: -dal-de

Kırırmda	"Kırırmda"	zamanda	"zamanda"
----------	------------	---------	-----------

sonda	"sonda"	maydanda	"meydanda"
-------	---------	----------	------------

Sedasız sessizlerle biten köklerden sonra: -tal-te

sogısta	"savaşıta"	avlakta	"köyde"
---------	------------	---------	---------

otlakta	"otlakta"	şakta	"çağda"
---------	-----------	-------	---------

1. ve 2. tekil şahıs iyelik ekinden sonra: -dal-de

uykımda	"uykımda"	tüsimde	"düşümdede"
---------	-----------	---------	-------------

basımda	"başkımda"	ésimde	"hatırkımda"
---------	------------	--------	--------------

kaslarımda	"önlerimde"		
------------	-------------	--	--

1. ve 2. çoğul şahıs iyelik ekinden sonra: -dal-de

yurtkımda	"yurdumuzda"	kasımda	"önümüzde"
-----------	--------------	---------	------------

sözımda	"sözümüzde"	sözıfızde	"sözünüzde"
---------	-------------	-----------	-------------

3. tekil ve çoğul şahıs iyelik ekinden sonra : -ndal-nde

kolında	"elinde"	yasavında	"yaşamında"
---------	----------	-----------	-------------

közünde	"gözünde"	yüreginde	"yüreğinde"
---------	-----------	-----------	-------------

Ayrılma hâli (ablative)

İş ve hareketin başlangıcını, çıkış noktasını, vaktini ve sebebini bildirir. Nesneden uzaklaşma ve istikamet anlamını taşır. Ayrılma hâli cümlede genellikle yer tümleci görevini yüklenir.

Ünlü harfle ve sedalı sessizlerle biten köklerden sonra : -dan/-den

terezeden	"pencereden"	kaznalardan	"hazinelerden"
añsızdan	"ansızdan"	şölden	"çölden"
koñsıdan	"komşudan"		

Nazal geniz sesleriyle (-m, -n, -ñ) biten köklerden sonra : -nan/-nen

tükennen	"dükkandan"	yunñen	"yünden"
hatınnan	"hatundan"	insannan	"insandan"
Kırınnan	"Kırımnan"		

Sedasız sessizlerle biten köklerden sonra : -tan/-ten

ökimetten	"hükümetten"	aşlıktan	"açlıktan"
tüsten	"düşten"	emşekten	"memeden"
yurekten	"yürekten"		

1. ve 2. tekil şahıs iyelik ekinden sonra: -nan/-nen

üstünñnen	"üstünden"	yasavınnan	"yaşamından"
barmagınnan	"parmağından"	işnñen	"içinden"
moynınnan	"boynundan"		

1. ve 2. çoğul şahıs iyelik ekinden sonra : -dan/-den

ızımızdan	"izimizden"	akılıımızdan	"aklıımızdan"
berimizden	"tümümüzden "	birimizden	"birimizden"

3. tekil şahıs iyelik ekinden sonra: -nnan/ -nnen

kasınnan	"önünden"	avızınnan	"ağızından"
sıntasınnan	"heykelinden"	uykınnan	"uykusundan"
ökimetinnen	"hükümetinden"		

Vasıta hâli (instrümental)

İsmin belirttiği nesnenin vasıta olarak kullanıldığını, fiile vasıta olduğunu belirtmek için kullanılan hâldir.¹² Eski ve Orta Türkçede +*ln/ +un* ekiyle karşılanan bu hâl Nogay Türkçesinde şu eklerle karşılanır: *-ñ, -ıla/-ile, -nan/-nen, -lan, -man/-men, -pan/-pen, -ban/-ben*

sabın man yuvsañ "sabunla yıkasan "bir şeşkekey men "bir çiçekle"

zor man yarab bolmas "zorla güzellik olmaz" bulıt pan kaplansa "bulutla kaplansa"

kalın mıyığı man kalın bıyığıyla"sovhoz ban dogovor devlet çiftliği ile anlaşma"

Hâl Ekleri Arasında Görev Değişikliği :

Bir hâl ekinin başka bir hâl eki fonksiyonuyla kullanıldığı görülür. Nogay Türkçesinde şu şekildedir:

Bulunma Hâli Yerine Ayrılma Hâli :

Musadıñ atası onı segiz yasınnan mollaga okıtpage beredi. Musanın babası onu sekiz yaşında okutmaya verdi. Eski Türkçede lokatif eki ablatifi de karşılıyordu.¹³

Bulunma Hâli Yerine Yükleme Hâli :

Yas bala onıñ knigaların karap... Genç çocuk onun kitaplarına bakıp.....

Yükleme Hâli Yerine Bulunma Hâli :

Arap tilinin grammatikasın teşkerdi, em Nogay grammatikasın tüzbege mirad etedi. Arap dilinin gramerini hazırladı ve Nogay gramerini hazırlamayı istedi.

Yalın Hâl Yerine Yönelme Hâli :

Yumurtka tavıkta akılga üyretken. Yumurta tavuğa akıl öğretir.

Vasıta Hâli Yerine Bulunma Hâli :

Tentek suvga semirer. Gamsız suyla şişmanlar.

¹² Geniş bilgi için, Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplanması Olayları*, Ankara 1994, s.52

¹³ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev: Mehmet Akalın, Ankara 1998 s.64

Çokluk eki

İsim soylu sözcüklerde çoğul kavramı *-lar/-ler* eki ile yapılır.

sayırlar	"inekler"	kaznalar	"hazineler"	yollar
"yollar"				
namıssızlar	"namussuzlar"	doslar	"dostlar"	edemler
"insanlar"				

Aitlik eki

İsimlerden zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapan, bulunma, bağlılık ve aitlik görevleri taşıyan bir ektir. Nogay Türkçesinde aitlik eki *-kı/-ki, -gı/-gi* eki ile karşılanır.

şöldegi	"çöldeki "	tögerektegi	"etraftaki"
tenizdegi	"denizdeki"	işindegi	"içindeki"
teşeklerdegi	"tepsilerdeki"	alıstağı	"uzaktaki"

Yer ve zaman isimlerine gelerek ona aitliği bildiren sıfatlar türetir.

kıskı	"kışlık"	burıngı	"önceki"
-------	----------	---------	----------

Ekin bulunma ve ilgi hâli ekleriyle kullanılışı da yaygındır.

aldındağı	"öndeki"	alıstağı	"uzaktaki"
siziñki	"sizinki"	sizdegi	"sizdeki"
stoldağı	"masadaki"		

Nogay Türkçesi'nde, Türkiye Türkçesi'ndeki "ki" nin anlamını veren diğer ekler ise şunlardır¹⁴ da, *-şı/-şi, -şa/-şe, -tap*

saldım da	"bıaktım ki"	kelşi	"gel ki"
tap solay	"şöyledir ki"	turmaydışa	"durmazdı ki"
sizinşe	"sizinki"		

Soru eki

Nogay Türkçesinde soru anlamı veren ek *-mal-me, -bal-be, -pal-pe*'dir. Bu

14 N. A. Baskakov, *Nogayskiy Yazık İ Ego Dialekt*, Leningrad 1940 s. 294

ek ilgili olduğu kelimeye bitişik yazılır. Diğer çekim eklerinin hepsi kendinden önce gelir.

yaspa	"genç mi"	tuvillema	"değil mi"
ésinđeme	"hatırında mı"	söylestikpe	"anlaştık mı"

Benzerlik eki

İsimlerde ve isim soylu kelimelerde benzerlik derecesi gösteren ektir. Eki -day/-dey'dir. Nogay Türkçesinde çok sık kullanılır.

şöldey	"çöl gibi"	edemlerdey	"insanlar gibi"
atañızday	"atanız gibi"	betirdey	"kahraman gibi"
buzday	"buz gibi"	zemzemdey	"zemzem gibi"

Eşitlik eki (ekvatif)

Eşitlik, gibilik, görelilik, kadarlık gibi fonksiyonlarıyla isimlere gelirler ve bunları diğer bir isme veya fiile bağlarlar.¹⁵ Nogay Türkçesinde isimlerde ve isim soylu kelimelerde eşitlik derecesi gösteren ek -şa/-şe'dir.

ömirinşe	"ömrünce"
menşe	"bence"
boyınşa	"boyunca"

Kaynaklar

Gabain, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, çev: Mehmet Akalın, s.64

Karahan, Abdülkadir (1958), Türk Dilinde İzafet, *TDAY Belleten*, s.279-313

Caferoğlu, Ahmet (1986), *Türk Kavimleri*, Ankara 1988, s.45

Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri, C. III, s.172

Zeynalov, Ferhat (1993), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, s.85.

Eren, Hasan Nogay Türkçesi veya Nogayca, *Türk Ansiklopedisi*, C. XXII, s.311.

Baskakov, N.A.(1940), *Nogayskiy Yazık İ Ego Dialekt*, s.294.

¹⁵ Vedat Uygur, "Eşitlik Eki ve Eşitlik Grubu Üzerine," *Türk Dili*, S. 546 (Haziran 1997), s. 547. Ekin diğer fonksiyonları için bk. Zeynep Korkmaz, "Türk Dilinde -ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Ankara 1995, s.12-84.

İpek, Nedim (1997), Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri, *Türkiyat Mecmuası*, C. XX. s.276.

Kuznetsov, Petro (1995), Türkiye Türkçesinin Morfo-etimolojisine Dair, *TDAY Belleten*, s.196.

Çağatay, Saadet (1992), Nogaylar ve Dilleri, *Türk Lehçeleri ve Örnekleri*, s.103.

Akiner, Shirin (1985), *İslamic Peoples Of The Soviet Union*, s.159 s.160.

Yerim, Tuuvgan 1989, 1990 Mahaçkale.

Uygur, Vedat (1997), Eşitlik Eki ve Eşitlik Grubu Üzerine, *Türk Dili*, S. 546, s. 547

Korkmaz, Zeynep (1995), Türk Dilinde -ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, s.12-84.

Korkmaz, Zeynep (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, s.52.